

Az elmélet szerepének megítélése a kortárs magyar irodalomkritika reflexiójában

1. A megközelítés korlátai

Az elmélet szerepét mérlegelő kortárs kritika *helyzetértékeléseinek* áttekintése is igazolhatja azt a felismerést, hogy a megfogalmazható tudás jellege és a megértés módja szoros kapcsolatban áll a kulturális rendszerekkel.¹ Az egy értelmező közösséget alkotó irodalmárok nyelvi magatartása, világképe, örökségként kapott és elsajátított szellemi hagyománya, egyszerűen a *viszonylagosan* közös valóságtapasztalatok és a nekik megfelelő szemléletformák olyan jelentésmezőket és mértékadó közlési mechanizmusokat alakítanak ki egy-egy irányzat vonzáskörében, amelyek meghatározzák az irodalomról alkotott nézetek, kijelentések, fogalmak érvényességét, tágabb értelemben a saját szellemi világ kerdezőhorizontját.

Az egymástól alapelveikben is különböző értelmező közösségek kulturális rendszereinek eltérő valóságképe, mentális struktúrája, értékadata, önszemlélete és hagyományértelmezése úgy látszik elsősorban a közös megértés *lehetőségfeltételeinek* a keresésére adhat most indítékot.² Gondolatmenetem irányának kijelölésében azt az alapföltevést választottam kiindulópontként, hogy az egymásnak ellenszegülő értelmező nyelvek kölcsönösen megvilágíthatják egymást. A hagyományt újratereztető mindenkori olvasók irodalomértését erőteljesebben alakítja az esztétikai tapasztalatot közvetítő kritikai gondolkodás, mint a szakkutatás. Ezért nem közömbös, hogy önszemlélete miképpen tud hozzájárulni egy korszerűbb irodalomértés feltételeinek a megteremtéséhez. Az egyoldalúan elmélet-központú megközelítés kísértését a kritikai reflexiók hatástörténeti feltételeinek szemmel tartásával igyekszem elkerülni, mert az aligha kétséges, hogy ettől a kritikai megnyilatkozások értelmezője sem idegenítheti el magát.

2. Az elméleti kritika megítélésének ismérvei a műbírálathorizontjában

A szövegértelmező eljárások kimunkálására irányuló szabályozott reflexióként felfogott elmélet, például az értelmezett formában közvetített narratológia összeegyeztethetőnek bizonyul a műbírálattal. Az elhárítás határozott

igényét és jelentőségének *aránytalan felnagyítását* rendszerint akkor hívja létre, ha folyamatosan jelen van a kortárs kritikában és elméleti implikációival, megértési módszereivel kétségessé teszi a műbírálóat végső szókincsének az érvényességét.³

Eltérő nézőpontokból és érvekkel ugyan, de lényegük szerint azonos elvek alapján kerül szembe az elmélet a kritikával abban a gondolatkörben, mely a közvetítés előírásainak eleget tenni kész nyelvi magatartást tekint a kritikai megszólalás alapfeltételének. Ennek a rendkívül sokrétű nézetrendszernek a lényege talán az alábbi tétel sorban ragadható meg:

A kritikai interpretáció a művészi gondolat igazságának keresésére, szöveg és világ összefüggéseinek *bírálatára* és ennek közérthető nyelven való közvetítésére irányulhat. Az értelmezés racionalizálási folyamat, s a belé vetett bizalom megingásából következően a kritika feladata az egyetértések pluralitásának elvi elismerése mellett „konszenzusok felépítése egy-egy műalkotás körül”.⁴ A jelentés feltárása során a hermeneutikai alapozottságú interpretációnak az abszolút igazság és a teljes viszonylagosság útvesztőit kell elkerülnie. A kritikai beszédmódok tekintetében, különösen ami a művek irodalmiságát és hatástörténeti feltételezettségét értelmező és formalizáló elméleti kritikát illeti, indokolt, ha a műbírálóat egymásmellettség helyett a korlátozás jogosultságának elismerésére hajlik.⁵

Ennek a nézőpontokat rangsoroló reflexió-együttesnek a megértéséhez nagyban hozzájárulhat, ha elsőként azt tudatosítjuk hozzávetőlegesen pontosan, milyen szöveg- és nyelvfelfogást rejt magában előfeltevésként.

3. A nyelv reprezentációs modellje és az interpretáció

Viszonylag kevés példát láthatni arra, hogy az elméleti kritika nyelvhasználatát és értelmezői kompetenciáját érintő bírálatokat megelőzné a kritika beszédmódjára vonatkozó kérdés. Az újabb szöveg- és nyelvelméletek felismeréseinek részleges tudatosításával feltehetően újrafogalmazást igényelne csaknem mindaz, amit a műbírálóat a maga tárgyáról és tevékenysége jellegeről adottnak vesz.

A kritika mint értelmező nyelv ugyanis olyan szövegtérben jön létre, amelynek egyik létezési föltételét az intertextualitás jelenti. Az elmélet alkalmazását elhárító kritikusként ezért mindenképpen számolnia kell azzal, különösen akkor, ha a megalapozó alany tételét választja kiindulópontként, s tagadja a nyelv saját retorikai létmódjának még a viszonylagos autoritását is, hogy szükségszerűen szivárognak majd be a szövegébe korábbi fogalmak, alakzatok, kódok és öntudatlan konvenciók.⁶

A mai, egymástól eltérő értelmezői közösségek diszkurzusába feltárt vagy elfeledett eredetű és jelentésű fogalmi kifejezések kerültek be. Ennek az élő nyelvnek az azonosságfilozófiai keretei között, különösen az irodalmi köznyelv állandó jelöléskényszerében, tehát egy elvont fogalom és gondolati viszony valóságosként való tételezésével nem könnyű mögékerülni.

Minden interpretációs tevékenységet irányít valamilyen szabályrendszer, s ez megelőzi a szöveg létét. Az elmélet alkalmazásától tartózkodó műbíráló is rendelkezik valamilyen fogalomkinccsel, szövegtudattal és szellemi beállítódással, amely körülhatárolja gyakorlatát. Mivel átgondolt írásmű, tehát feltételek, állítások és érvek szerveződése egyedi jellege minden esetben épp annyira függ szerzőjének a vizsgált tárgy természetéről alkotott elképzelésétől, mint magának a szövegnek a felépítésében ható tényezőktől.

Ezek a nem látható kényszerek, ellentétben az általában feltételezettel, erőteljesen meghatározzák az olvasottakat. Ha nem félnék a metaforitisztól, azt a feltevést is megkockáztatnám Stanley Fish és Wolfgang Iser vitája nyomán, hogy a kritika végső alapszava, a megfoghatatlan irodalmi érzék is közvetített, interpretáció előzi meg és hatja át.⁷

Az elméleti és az alkotó kritika hierarchikus megkülönböztetéseit olykor mintha a szó és a világ közötti megfelelés hiedelme hatná át. Talán nem tartható egészen jogosulatlannak, ha némi óvakodással fogadjuk ma a fogalom ideális egységét és szintetizáló erejét illető kételyekkel kapcsolatosan azt az érzékek bizonyosságára alapozott meggyőződést, mely szerint a *szubjektum* minden tekintetben felül tud „kerekedni” az értelem rögzítésének ellenszegülő szövegek retoricitásán, s arra is képes, hogy a fogalmat kiegészítse azzal, amit az mindig is elveszített.⁸

Ebben a felfogásban a kritikusként nem az a becsvágya, hogy a szöveg *nehezebben* olvasható legyen az elvileg lezárhatatlan értelmezésben. Éppen ellenkezőleg. Azt tekinti feladatának, hogy a *Bildung*ként felfogott kritikában meghatározni és közvetíteni tudja az olvasóval tárgyként szembenálló műalkotás jelentését.

4. Közvetítő nyelv és dialógus

A szöveg és az olvasó megértő találkozását jelentés-tulajdonítással szolgáló műbíráló számára az élő nyelv a dialógus közege, de maga az életvilágban gyökerező és oda visszatérő nyelv mint médium, a maga értelmi áttetszőségével nem válik az interpretáció önértelmezésének tárgyává.

Nem találhatnánk-e esetleg magyarázatot a közvetítő nyelvként felfogott dialógus kapcsán felmerülő nehézségekre abban, ha azt feltételeznénk, hogy

a másság hermeneutikai pillanata hiányzik a megértélméletnek ebből a modelljéből. A megegyezés vagy az egyetértés ugyanis Gadamer szerint nem tartalmi megegyezést jelent.⁹ Voltaképpen a közös nyelv fenntartására irányul, éppen ezért nem is elsősorban cél, hanem előfeltétel. Önkéntelenül is felvetődik a kérdés: a különbözősben megmutatkozó azonosságok végső konszenzusának követelményjellegű megfogalmazása vajon nem a filozófiai esztétika szintetizáló teljesítményének azonosítatlan öröksége-e, mely minden elgondolható ellentmondáson és elkülönöződésen át ismét helyre akarta állítani az azonosságot egy integráló elbeszélésben?

A jelölő és a jelölt közötti megfelelést a szöveg és az olvasó viszonylatában is fenntartó kritikának érdemes volna szembenéznie azzal – a művek poétikai megalkotottságát szemmel tartó elmélet illetékességi körének kijelölése során –, hogy egy megfejthetőségre és igazságértékre alapozott poétika és szemantika, amely az idők folyamán konszenzus révén keletkezik, miképpen választható el egy teológiai és/vagy metafizikai transzcendencia posztulátumától, s ebben az összefüggésben valójában mit is közvetíthet olvasóihoz a kritika?

Jelentés és érték feltehetően csak egy adott értelmező közösség által érvényesként elfogadott értékrend és interpretációs eljárás viszonylatában vehető alá az ellenőrzés próbájának. Ellenkező esetben viszont aligha kerülhető el annak feltételezése, hogy a szövegben rögzített jelentés és érték tőlünk független létében mindig azonos önmagával. Nem vonom kétségbe az efféle transzcendentális jelentés-tulajdonítás jogosultságát, azt azonban világosan kell látni, hogy így a jelentett valóságát a távolléte fejezhetné ki saját szerűen, s ekkor a párbeszéd már nem az irodalomról, hanem valami másról szólna.

5. Tudatosítatlan örökségek. Az értelmezői hagyományok emlékezete

A kritika és az elmélet elhatárolására tett eddigi kísérletekben a poétika és az ideológia közötti határokat még hozzávetőleges pontossággal is ritkán sikerült kijelölni. Talán az irodalom autonómiájának és ettől elválaszthatatlan egységének feltáratlan gondolati hagyománya is oka lehet ennek. Vegyünk egy, a mostani diszkurzus rendjébe beilleszthető jellegzetes példát a részleges kritikai reflexió látványalakító hatásának szemléltetésére. Az autonómia jelentésének halasztódó különbözőségéről fogok *röviden* beszélni a legutóbbi és a mostani századvég horizontváltásában.

Ignotus sokat idézett tételmondata – „a művészetnek semmi egyéb törvénye nincs, mint ez az egy: Tudd magad kifejezni” – eredeti szöveggörnyezetében kétséget sem hagy afelől, hogy az irodalom autonómiájának gon-

dolata nála nem esztétikai, hanem erősen ideologikus töltésű fogalom volt.¹⁰ Mindenekelőtt a személyiség szabad választásának jogát védelmezte a kizárólagosság igényével fellépő erkölccsel és ízléssel szemben. Közelebbről pedig a szépirodalmi korszakváltást előkészítő novellaírók elfogadtatását szolgálta. Irodalomkritikai gondolkodásunk emlékezte azonban az önmagáért való, autotelikus művészet értelmében örökítette át.¹¹ A gyorsabb előrehaladás érdekében kockázatos egyszerűsítéssel a történetet mindjárt a végpontján ragadom meg. Az 1980-as évek szépprózájában végbement fordulat elismertetésében szerepet vállaló értelmezők, akik ma a kritikai nyilvánosság meghatározó résztvevői, az átmeneti recepciós helyzet *kényszerének* következtében jobbára nem a poétikai világlátások különbségeinek feltárására, hanem a szemléleti rokonság összetevőinek kiemelésére összpontosították figyelmüket, miközben tagadták az uralkodó kánonok létjogosultságát. Ennek a törekvésnek a háttérben az írói autonómia védelmezésének gondolata húzódott meg. A hivatalos bírálatok szóhasználatában ugyanakkor ez a fogalom esztétikai irányzatmegjelölésre szolgált és elmarasztalást fejezett ki. Az új próza *kedvező* fogadtatásának előkészítői között voltak kritikusok, akik a *téves homológiák* felszámolását és az autonómia *irodalomelméleti* újrafogalmazását szorgalmazták. A nyelvi műalkotás *öntörvényű szemléletének* akartak érvényt szerezni, tehát szigorúan a fiktív szövegvilág vonatkozási terén belül maradó szövegtelmező eljárásokkal közelítették meg az új szépprózai művek megformált világképét.¹² Erről a műértelmezői eljárásról – s történetünk itt éri el a jelent –, tehát az irodalom szövegszerűségének és poétikai megalkotottságának explicit elméletek sorában kifejtett gondolatáról ezt olvashatni 1993-ban: „Akkor [tudniillik a nyolcvanas években] e gondolat felelevenítésének kettős funkciója lehetett: egy kényszerűen kritikai mezbe öltözött és a kritikát ideologikus elemekkel terhelő politikai-világnézeti vita bírálata és az irodalomtudomány autonómiájának, függetlenségének megerősítése”.¹³

Úgy gondolom, hogy az értelmező és az értelmezett nyelvek nem mindig uralható összjátéka lényegesen túlmutat a jelentés-halasztódás dilemmáin, ezért történeti magyarázattal kell kiegészíteni.

A nyolcvanas években megújuló széppróza vonzásköréhez tartozó kritikusok között lényeges eltérések mutatkoztak az esztétikai ítélet értékelméleti megalapozását illetően, de ennek tudatosítása ekkor nem történt meg. Saját működésük elvi megalapozásában a konszenzusra, az új értékalkozatok megerősítésére fordították figyelmüket. A létező irodalmi kánonok érvényességének kétségbevonására helyezték kritikai tevékenységük súlypontját. A valamivel való szembenállás jellegzetes gondolkodásformáját és beszédhelyzetét ezúttal egy logikai és nyelvi sajátossággal szemléltetném.

A kritikák kételemű összehasonlításokból építkező érvmenetének leggyakrabban felbukkanó retorikai alakzata az ellentét. Ezt egy nyitott jelentésű jelző, a „hagyományos” vezeti be, mely autoreferenciális fogalommá válik, s ezt követi az igenlő, megerősítő, állító szintaktikai elem az új próza viszonylatában.

Paradox, de a hatástörténeti feltételezettség következtében irodalomértésünknek ez a *szervezete* – s ezt nyomatékkal hangsúlyoznám – *végső soron* külső hasonlóságokat mutatott a tudás elrendezésének azokkal a dichotomikus sémáival, amelyek ebben az episztémében eléggé jól ismert módon megszabták, hogy egyáltalán mi gondolható az irodalomról. Az talán érthető, hogy ebben a recepciós helyzetben miért nem válhatott a kritikai reflexió elsődleges tárgyává az elismertetést szolgáló konszenzus jellege és tartalma.

Tévedés ne essék, erre az ismeretelméleti diszpozícióra nem azért volt célszerű rámutatnom, hogy egy más szemléletű utólagos tudománytörténeti értékelés úgynevezett független igazságkritériumának a fényében akárcsak részlegesen is leértékeljem a nyolcvanas évek értékmegújító kritikájának az eredményeit. Elmarasztalni ezért a szellemi beállítódásért éppoly hiba volna, mint nem számolni irodalomértésünkben ennek a jelenben ható esetleges következményeivel. Az elhalasztott kritikai reflexiók pótlására tett mai kísérletek talán nem vetnek kellő mértékben számot a saját értelmezői hagyományhoz való viszony kialakításában a történeti megértés változó feltételeivel. A poétikai megalkotottság ismerveit következetesen alkalmazó elméleti kritikával folytatott polémiák ezért változatlan formában örökítik át a jelentősséggel azonosított érték, az autonómia, a konszenzus és az irodalmi egység értelmezésre váró fogalmait.

6. Szerep- és nyelvfelfogás – közösségi jóváhagyás

Az elméleti alapozású kritika a saját nyelvén írja le a mű szövegvilágát, s az is érthető, hogy lehetőség szerint ragaszkodik eredeti alapszókincséhez, hisz az eltérő fogalomhasználatok mögött mélyreható szemléleti különbségek rejlenek, s az elméletírónak össze nem illő nyelvjátékokkal kockázatos kísérleteznie. Vajon feloldható-e az az ellentmondás, ami – Dietrich Harth megfogalmazásában – a felvilágosítói értelemben vett didaktikai alkalmazás (applicatio) és a szaknyelvi kifejezésekben megfogalmazott értelmezés (explicitatio) ellentétében nyilvánul meg?¹⁴ Úgy látom, hogy a fenti ellentmondás feltételezése csak akkor jogosult, ha a nevelői magatartást, a felvilágosítói beszédmódot nem tekintjük a kritikai megnyilatkozás szabályt adó feltéte-

lének. A fordítás hermeneutikai feladata valóban döntéskényszer elé állíthatja azt az értelmezőt, aki a kritikai nyilvánosság *egészét* szólítja meg.

Mielőtt még az egyoldalúság és a módszertani kizárólagosság hibájába esnék, szükségesnek látszik a kritikai szerep- és nyelvfelfogásokkal kapcsolatosan egy szociológiai körülményre emlékeztetnem. Megfigyelhető, hogy a legerőteljesebb bírálatok a kritika intézményrendszereihez szorosabban kötődők részéről érik az elméletet. Megfontolandó kérdés, hogy a T. Kuhn-i értelemben vett *legitimáló közösség* szokásrendszere milyen mértékben határozza meg a kritika irodalomértését.¹⁵ Azokat a vélekedéseket, igényeket, szellemi beállítódásokat kellene jobban ismernünk ennek feltárásához, amelyek a legitimáló közösség elvárásrendszerét alkotják. Egész egyszerűen a közösségi jóváhagyás szükséges feltételeit. Talán ez az a nézőpont, ahonnan jobban láthatóvá válna az összefüggés műbírálat és elméleti kritika között. Az sem kétséges, hogy erről a műbírálatnak egyáltalán nem könnyű beszélnie a kritikai helyzetértékelésekben, de már ennek a fennálló viszonylatrendszernek a *tudatosítása* is új alapot teremthetne az *elvi* elhatárolásokhoz.

A kortárs irodalom belső helyzetét szemmel tartva talán már az lehetne a közös kiindulópont az elméleti kritika szerepének mérlegelése során, hogy az élő irodalom rétegzett, a befogadói környezet sem egynemű, többféle irodalmi kánon létezik, de egyik sem rendelkezik mindenkre nézve kötelező tekintéllyel. Ebben a helyzetben nem teljesen alaptalan azt föltételezni, hogy minden szöveg keresi, de talán ami még ennél is fontosabb, meg is találhatja a maga olvasóját.¹⁶

7. Az értelmező nyelvek párbeszédének lehetőségfeltételei

A kritikusi kijelentéseket – René Wellek felfogását áthasonítva – tárgyakról szóló állításokként is vizsgálhatjuk. Az eltérő szemléleti formák, nézőpontok rangsorolását olyan ismeretelméleti álláspontról is megkísérelhetjük elvégezni, mely Wellek meghatározása szerint „egyfajta perspektivizmus, amely megpróbálja a tárgyat minden lehetséges oldalról megfigyelni, s meg van győződve arról, hogy *van tárgy*”.¹⁷ Távol álljon tőlem, hogy megkérdőjelezzem ennek a megközelítésnek a jogosultságát. Csakis annyit jegyeznek meg, hogy ebben az esetben viszont alighanem vitatható azt feltételeznünk, hogy a szöveg értelmezett formában létezik, a jelentés kibontakozó feltárulását pedig a dialógus hívja létre.

Talán nem szükséges, s nem is kívánatos hosszadalmasan amellet érvelnem – ezért csak utalok Niklas Luhmannra –, hogy talán más irányba mozdulnának el a kritika kérdésfeltevései is, ha irodalomértésünkben az eltérő

értelmezői közösségek mindenkori jelenlétének tudatosítása mellett az *egy-idejű érvényesség feltevésének elvi elismerése* alkotná az irodalmat leíró különféle nyelvek közötti párbeszéd egyik lehetőségfeltételét.¹⁸ Ekkor magától értetődően kellene számolnunk azzal, hogy az irodalomkritikában alkalmazott elméletek fogalmi, ítéletei és következtetései különböző hagyományrendszerek megnyilatkozásának részeként nyerne csak jelentést. A kritikai beszédhelyzet kialakítása során tehát szükséges volna, ha a bíráló elsősorban olvasói konvenciók és nyelvhasználati szabályok pontos kijelölésére vállalkozna.

A diskurzusok folytonos és szabad cseréjének igényével kapcsolatosan ezen a ponton talán indokolt Foucault-nak arra az ismert megszorítására emlékeztetnem, hogy a csere és kommunikáció pozitív alakzatai csak bonyolult korlátozó rendszerekben hatnak, és ezek nélkül bizonyosan működésképtelenek is lennének.¹⁹

Azzal vehetné kezdetét a gondolati *különbségek* kimunkálásának folyamata, s ezzel a kölcsönös *megismerés* is – talán szükségtelen is azt hangsúlyoznom, hogy korántsem az összeegyeztethetőség követelményének igényével –, ha az elméletre irányuló kritikai reflexió az adott *tárgyterületre* vonatkozóan fogalmazná meg ítéleteit.²⁰ Közelebbről értéktulajdonítás és interpretáció, nyelvi fordulat és reflexiók filozófia összefüggéseinek gondolkörében.

Minden igazságigény és jelentéskeresés szöveghez kötött. Ezért is meglehetősen hiábavaló azon fáradoznunk, hogy rangsoroljuk az értelmező nyelveket pusztán retorikai eljárás módjaik különbözősége alapján.

Az értelmezésbeli konszenzus hiánya – az elmélet elmarasztalásának különös összefüggésében – talán nem válna a kritikai reflexió szinte minden mást megelőző tárgyává akkor, ha irodalomértésünkben a „helytálló, mert igaz” logikáját „a valamilyen voltában helyes” belátása váltaná fel.

A kritika élő gyakorlatában ennek számos jelét láthatni, de ezzel már egy másik történet kezdődik.

1 FOUCAULT, Michel, *Les mots et les choses*, Paris, 1966, 179.

2 Ilyen „lehetőségfeltételek” keresésével még nem leszünk metafizikusok abban az értelemben, ahogy például Rorty használja a fogalmat a „végső szótárra” irányuló kutatások hiábavalóságán töprengve. L. RORTY, Richard, *Írónia és elmélet = Esetlegesség, írónia és szolidaritás*, Jelenkor, Pécs, 1994, 93. – Az „értelmező közösség” jelentésének és használatának alapos kifejtését I. FISH, Stanley, *Is There a Text in This Class? The Authority of Interpretive Communities*, Cambridge, Harvard University Press, 1980, 171. – SZEGEDY-MASZÁK Mihály, *Az irodalomértés korszerűsége*, Nappali Ház, 1992, 2, 75–81.

3 Mintha a Paul de Man-i szorongás visszatérő stratégiája mutatkozna meg abban, ahogy – még a jelentékeny kritikus egyéniségek is – igyekeznek hatástalanítani a fenyegetőnek vélt elméletet,

- mivel „olyan hatalmi igényekkel ruházzák fel, amiknek az nem képes megfelelni”. = DE MAN, Paul, *Ellenszegülés az elméletnek = Szöveg és interpretáció*, szerk. BACSÓ Béla, 1991, 99. Lássunk néhány példát ennek szemléltetésére: „a tudomány bizonyos gyámkodásra, sőt kisajátításra jelentett be igényt”. RADNÓTI Sándor, *Műelemzés és műbírálólat, szigor és szolgálat*, Alföld, 1994, 2, 37. – „A tudomány »hatalomátvétele«, az irodalomkritika kánonjában való elvi és praktikus térnyerése azonban némiképp aggodalommal tölt el” –, „a tudomány térnyerésének az irodalomkritikában valóban hatalmi harc jellege van”. CSUHAI István, *Önnevelés vagy szigorú tudomány*, i. m., 50, 51. – „hármass függőségben vagyunk a filozófiától, az alakuló művektől és a művek által létrehozott kritikától. Relativizmus ez, még ha egyik ága olykor egyeduralomra tör is, akár mondjuk a német-szovjet fogantatású Lukács-iskola, vagy akár egy gyökeresen más német esztétika-elmélet”. LENGYEL Balázs, *Filozófia, tudomány, kritika*, i. m., 59.
- 4 RADNÓTI Sándor, *Tézisek a kritikáról*, Nappali Ház, 1991, 4, 6.
- 5 Ennek megfelelően engedelmessé kell bizonyos diszkurzív szabályoknak. A korlátozás nem jelent itt egyebet, mint annak a félreértett foucault-i gondolatnak az előzetes elfogadását, hogy a különböző értelmező nyelvek közötti küzdelem – amely valójában minden megértést megelőz, s elválaszthatatlan a hermeneutikai tapasztalattól – *kizárólag* a beszéd fölötti uralom megszerzéséért folyhat, mivel „a diskurzus az a hatalom, amelyet az emberek igyekeznek megkaparintani”. = FOUCAULT, Michel, *A diskurzus rendje*, Holmi, 1991, 870.
- 6 A nyelv viszonylagosságának tapasztalata ebben az értelemben már a romantika korában sem volt ismeretlen.
- 7 ISER, Wolfgang, *„Thalk like Whales: A Reply to Stanley Fish”*, *Diacritics*, 11, 1981, 84.
- 8 Ez megintcsak romantikus eredetű gondolat.
- 9 GADAMER, Hans-Georg, *Igazság és módszer*, Bp., 1984, 257.
- 10 Vö. ANGYALOSI Gergely, *Impresszionista kritika a századeleji Magyarországon*, Orpheus, 1993, 128.
- 11 Pierre BOURDIEU 1992-ben napvilágot látott kötete (*Les règles de l'art: Genese et structure du champ litteraire*, Paris, Seuil, 1992) kétségeket sem hagy afelől, hogy az irodalom önállóságának Flaubert-hez, vagy Mallarméhoz fogható magyar híve a századelőn nem volt.
- 12 L. KULCSÁR SZABÓ Ernő, *Az új kritika dilemmái*, *Kortárs*, 1989, 8. sz., 157–166.
- 13 RADNÓTI Sándor, *Műelemzés és műbírálólat, szigor és szolgálat*, Alföld, 1994, 2. sz., 38.
- 14 HARTH, Dietrich, *Fogalomalkotás az irodalomtudományban*, Helikon, 1976, 543.
- 15 Vö. ODORICS Ferenc, *Empirizmus vagy konstruktivizmus?* = DOBOS István–ODORICS Ferenc, *Beszédhelyzetben*, Bp., 1993, 131.
- 16 Csakis megerősíteni tudnám Deréky Pál ezzel kapcsolatos észrevételét: „sem az irodalom belső helyzete, sem a piaci állapotok nem teszik lehetővé uralkodó stílus, vagy akár konszenzus kialakulását, de azt sem, hogy bármiféle irányzatot »ki lehessen iktatni« az irodalomból.” = *Tíz párhuzam (A „legújabb irodalom kritikájáról”)*, Nappali Ház, 1993, 3, 74.
- 17 Idézi DÁVIDHÁZI Péter, *A kritika vizsgálatának módszertani dilemmája*, *Korunk*, 1992, 8. sz., 71.
- 18 LUHMANN, Niklas, *Soziale Systeme*, Frankfurt a. M., 1988.
- 19 FOUCAULT, Michel, i. m.
- 20 FRANK, Manfred, *A nyelv uralhatóságának határai – A beszélgetés mint a neostrukturizmus és a hermeneutika különbségének színtere*, *Literatura*, 1991, 347.